

Diskrimineerimisest majandusteadlase pilgu läbi

Karsten Staehr, Rahvusvahelise ja avaliku sektori rahanduse professor (Ph.D), Rahanduse ja majandusteooria instituut, Tallinna Tehnikaülikool

Inimeste või inimrühmade diskrimineerimine soo, rahvuse, vanuse, religiooni, seksuaalsuse, võimaliku puude või isegi juuksevärvi järgi on ilmselt sama vana kui inimkond ise. Seda tuleb ette igal pool ühiskonnas ja igas ühiskonnas. Diskrimineerimine on ebaaus ja ebaeetiline, ent kuidas majandusteadus on aidanud mõista diskrimineerimise põhjuseid ja majanduslikke tagajärgi?

Diskrimineerimine ja majandus

Enne teist maailmasõda ei olnud majandusteadusel diskrimineerimise kohta kuigi palju öelda. Sõda aga tõi endaga Ameerika ühiskonnas – nagu ka Euroopas – kaasa põhimõttelisi muutusi. Seninägematu arv naisi sisenes tööturule, kuna mehed kutsuti sõtta, kuid nende palgad olid palju madalamad kui meestel. Afroameeriklased kutsuti sõjaväkke ja nad võitlesid sõjas, kuid naasid ühiskonda, milles neid süstemaatiliselt ja pealetungivalt diskrimineeriti. Taolised arengud tõi diskrimineerimise ja ebavõrdse kohtlemise kui nähtuse Ameerika ühiskonna etteotsa mitmeks tulevaseks kümnendiks.

Selles keskkonnas hakkas Chicago Ülikooli doktorant Gary S. Becker uurima diskrimineerimise majanduslikke aspekte. 1957. aastal ilmus temalt raamat „Diskrimineerimise majanduslik külg“, milles oli esmakordselt kasutatud diskrimineerimise uurimiseks majandusteooriat. Hiljem on raamatut korduvalt täiendatud ja see pani aluse uuele uurimisvaldkonnale majandusteoorias - diskrimineerimise majanduslik külg on nüüd oluline osa töö-, struktuuri- ja perekonnaökonoomika kursustest. 1992. aastal pälvis Becker Nobeli majanduspreemia oma töö eest diskrimineerimise jt inimkäitumise aspektide uurimisel.

Mis on diskrimineerimise majanduslik tähendus?

Diskrimineerimist leidub igal pool, kuid samas on see defineerimiseks küllalt tabamatu mõiste, seda ka majandusteadlaste jaoks. Diskrimineerimise vastand on võrdne kohtlemine, mis on samamoodi keeruline mõiste. Näiteks võib öelda, et võrdne kohtlemine tähendab seda, et sarnaseid isikuid koheldakse sarnaselt. Sellisest määratlusest pole aga kuigi palju kasu, sest diskrimineerimine tuleneb enamasti erinevate isikute ebavõrdsest kohtlemisest. Veelgi enam – mõnel juhul, kui inimesed on erinevad, võib nende võrdne kohtlemine tähendada diskrimineerimist. Oleks diskrimineeriv serveerida söögiks sealihani kristlastele kui moslemitele; samuti see, kui nii liikumispuudega kui -puudeta isikud peaksid mõlemad kasutama treppi.

Ilmselt on diskrimineerimist keeruline defineerida ning paljud majandusteadlased seda isegi ei ürita. Selle asemel uurivad nad sageli teatud statistilisi näitajaid nagu sissetulek, haridustase või osakaal valituse ministrite hulgas, milles avalduv informatsioon näitab ebavõrdsuse olukorda ning võib viidata võimalikule diskrimineerimisele. Sellistesse näitajatesse tuleb aga suhtuda ettevaatlikult: näiteks võib olla keeruline kindlaks teha, kas naiste vähesus otsustuspositsioonidel tuleneb diskrimineerimisest või millestki muust.

Miks diskrimineeritakse?

Miks diskrimineerimine üldse olemas on? Majandusteadlased ei suuda anda täit vastust, kuid mõningast aimu saab siiski anda, kasutades teravaimat instrumenti majandusteadlaste arsenalis: eeldust, et inimeste käitumine lähtub nende omakasu motiivist.

Mõnikord on diskrimineerimine lihtsalt ühiskonnaliikmete või -gruppide eelistuste tulemus. Mõned eelistavad olla koos sama religiooni, vanuse või seksuaalse sättumuse esindajatega ning see võib viia ülejäänute kõrvaletõrjumiseni. Majandusteadus ei oska kuigi palju öelda selle kohta, miks inimestel sellised eelistused on. Ent on selge, et erinevad eelistused ei seleta ära igasugust diskrimineerimist.

Teine teooria lähtub asjaolust, et diskrimineerimine tähendab sageli, et mõnedelt inimestelt võetakse ressursse ära ning antakse teistele inimestele, kelle huvides on neid ressursse saada. Aafriklaste toomine Ameerikasse, et nad seal orjadena tööd teeks, oli ilmselgelt majanduslikult kasulik orjapidajatele, orjakauplejatele ja võib-olla veel mõnedele ühiskonnagruppidele. Saksa mõisnikud iseseisvumise eelses Eestis said majanduslikku kasu sellest, et eestlased olid nende jaoks odava tööjõu allikas.

Ülaltoodud näidetes toimub diskrimineerimine seetõttu, et see on diskrimineeriva isiku või grupi majanduslikes huvides. See ei tähenda, et diskrimineerimine oleks aus või õiglane, vaid et see on *individuaalselt ratsionaalne* tegu diskrimineerija vaatepunktist. Oluline on esile tuua, et suurt osa diskrimineerimisest ei saa majandusliku omakasu abil seletada, vaid selle põhjused on seotud näiteks kultuuri, harjumuste või lihtsalt teadmatusega; need põhjused aga ei kuulu klassikalise majandusteaduse valdkonda.

Diskrimineerimise majanduslikud tagajärjed

Diskrimineerimisel võib olla mitmeid majanduslikke tagajärgi. Otstarbekas on eristada tagajärgi, mis ilmnevad indiviidi või ettevõtte tasandil, ning makrotasandi tagajärgi, mis ilmnevad kogu majanduse tasemel.

On selge, et diskrimineerimisel võivad olla ulatuslikud tagajärjed ressursside ümberjaotamise seisukohast. Näiteks naised kaotavad sellest, kui neile makstakse sama töö tegemise eest vähem kui meestele, aga vähem selge on see, kas mehed samas ettevõttes sellisest diskrimineerimisest võidavad või kaotavad.

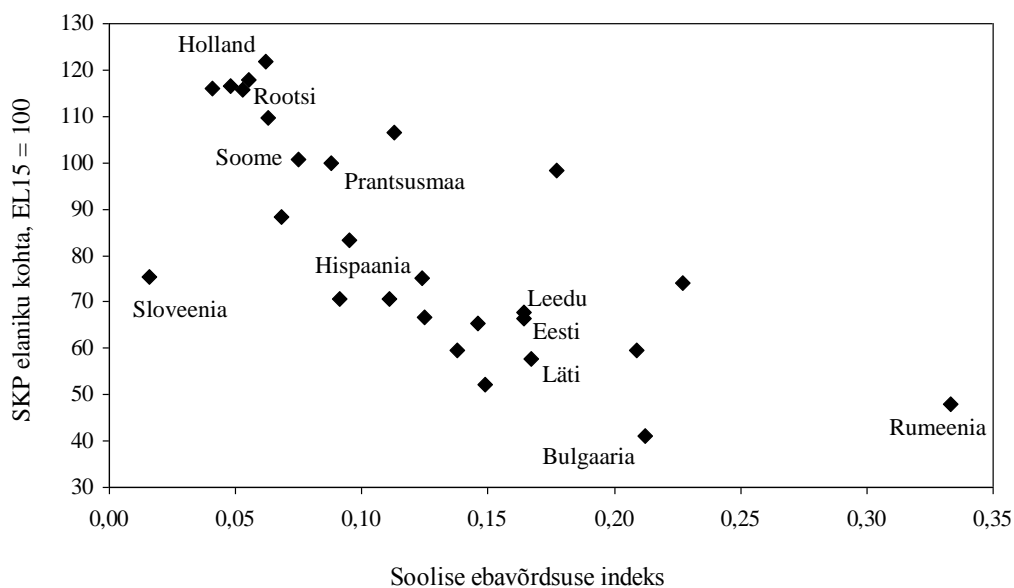
Statistilised uuringud näitavad üldiselt, et naiste, rahvusvähemuste, puuetega inimeste ja teatud vanuserühmade hulgas on kõrgem töötus ja/või madalamad palgad kui võiks nende haridust ja oskusi arvestades oodata. Selliseid erinevusi töötuses või palgas nimetatakse *diskrimineerimise määradeks* ning arvutatakse statistiliste meetodite abil, nii et oleks eemaldatud teiste oluliste faktorite mõju. Diskrimineerimise määrad erinevad riikide vahel oluliselt. Tartu Ülikooli, Tallinna Tehnikaülikooli ja Eesti Panga uuringud on näidanud, et võrreldes Soome või Lätiga on need Eestis kõrgemad nii naiste, mitte-eestlaste kui vanemaealiste puhul.

Makrotasandi pilti vaadates ilmneb mitmeid põhjuseid, miks uskuda, et diskrimineerimine takistab majandusarengut. Diskrimineerimine indiviidide või ühiskonnagruppide suhtes tähendab, et tööjõud ja teised tootmisressursid ei pruugi olla jaotatud kõige kasulikumal viisil. Näiteks kui diskrimineerimise tõttu naised teatud töökohtadele ei pääse, võib juhtuda, et seda tööd teevad madalama kvalifikatsiooniga mehed. Diskrimineerimine võib tekitada majandus-

likku kahju ka kaudselt, mõjutades diskrimineeritavate käitumist. Näiteks võivad tüdrukud otsustada, et ei omanda teatud haridust, kui nad arvavad, et ei leia niikuinii töökohta, kus see haridus oleks vajalik või kasulik. Ühiskonnas saada olevad võimalused võivad samamoodi mõjutada ka rahvusvähemuste, vanemaealiste ja puudega inimeste isiklikke ja karjäärivalikuid.

Empiirilised uuringud näitavad enamasti, et diskrimineerimine seondub madalama majandusarenguga. Riikides, kus sissetulek inimese kohta ning elustandardid on kõrged, on tavaliselt vähem diskrimineerimist kui riikides, kus need on madalad. See seos kehtib ka Euroopa Liidu kohta, nagu näha joonisel 1. X-teljele on kantud soolise ebavõrdsuse indeks, mis on arvutatud mitme näitaja keskmisena ja avaldatud 2014. aasta Inimarengu Aruandes; kõrgem indeks tähendab suuremat ebavõrdsust. Y-teljele kantud indeks näitab aga sissetulekut inimese kohta (kohandatuna riikide hinnatasemetega erinevustega), mida avaldab Euroopa Komisjon.

Joonis 1. Sooline ebavõrdsus ja sissetulek EL-i riikides (v.a Luksemburg)

Jooniselt 1 on selgelt näha negatiivne seos soolise ebavõrdsuse ja sissetulekute taseme vahel Euroopa Liidus. Eestis ja teistes postkommunistlikes EL-i riikides on rohkem soolist ebavõrdsust ja madalam sissetulek kui Lääne-Euroopa riikides. Need andmed ei tõesta selle seose põhjuslikkust, kuid näitavad, et võrdne kohtlemine ja majandusareng ei ole vastuolus. Seda väidet toetavad ka põhjalikud statistilised analüüsid diskrimineerimise ja majandusarengu seoste kohta, sh uuringud arengumaade andmetel.

Lõpetuseks

Diskrimineerimise majanduslik külg on viimase 50 aasta jooksul olnud kasvav uurimisvaldkond. Osa – kuid mitte kõike – diskrimineerimisest saab ära seletada diskrimineerijate majandusliku omakasu abil. Uuringud näitavad, et diskrimineerimine võib mõjutada indiviidide ja ettevõtete majanduslikke tingimusi ning tõenäoliselt takistab üldist majandusarengut. Need tulemused seavad kahtluse alla argumendi, mida sageli tuuakse välja võrdset kohtlemist tagavate seaduste ja muude meetmete vastu – nimelt, et taolised seadused on majanduslikult ebasoodsad. Selle argumendi toetuseks on väga vähe tõendeid.